

vil dog gentage, at forf.s bog indeholder en fylde af værdifulde oplysninger om politiske stemninger i Nordfrisland i nævnte så betydningsfulde tidsrum. Enhver, der sysler med Nordfrislands historie, gør vel i at stifte bekendtskab med dr. Johannes Jensens bog.

Holger Hjelholt.

Niels J. Andersen: Studier over hovedprincipperne i den islamiske handelsret. Kbh. 1961. 125 sider.

Siden islamforskningen i 1890'erne virkelig indså rækkevidden af de gradvise forskydninger, der havde fundet sted i den muhammedanske overlevering — den retlige og teologiske såvel som den historiske — i den klassiske periode af religiøse og politiske grunde, har traditionsdannelsen stadig været genstand for livlig debat. Man har imidlertid fortrinsvis hæftet sig ved den formelle side af denne proces og i hvert fald for retslærens vedkommende forholdsvis sjældent forsøgt at trænge bagom det billede af tilstanden, som juristerne siden det 8. århundredes slutning har givet, til undersøgelser af de virkelig gældende retssædvaner i Islams ældste periode. Den her foreliggende undersøgelse tager derimod bevidst sigte på at skildre handelssædvaner og handelsregler, som de formede sig i praksis i Hiğāz med Mekka som centrum i Islams ældste tid. Forfatteren sætter sig som mål at skyde den statiske og vel ofte fiktive iklædning, juristerne gav de gamle retssædvaner til side, og allerede af denne grund påkalder bogen på forhånd betydelig interesse også fra historisk side. Det vil derfor også være naturligt, at denne anmeldelse fortrinsvis beskæftiger sig med denne side af dr. Andersens undersøgelser.

I

Med udgangspunkt i en kort diskussion af, om den islamiske ret er en »virkelig ret« (s. 34 ff.) giver forfatteren i hovedkapitlerne II—IV en dybtgående analyse af aš-Šāfi'īs (d. 820) — den islamiske retslæres betydeligste systematiker — redegørelse for handelsrettens hovedregler. Det mest karakteristiske ved dette systematiseringsforsøg er, at aš-Šāfi'ī her drager i felten for at forene sunde handelsprincipper med Islams etiske grundidéer, som han fandt den i koranen og profettraditionen. Šāfi'ī bevæger sig naturligvis her på et moralsk ømfindtligt område, som i hans egen tid synes at have været genstand for hidsige, akademiske diskus-

sioner af en art, der undertiden kan minde om de engelske puritaneres handelsetiske anfægtelser. Dr. Andersen berører desværre ikke denne debat¹, men hans undersøgelser rejser straks spørgsmålet om, i hvor høj grad disse retsregler er repræsentative for eller kan antages at afspejle islamiske handelssædvaner i Hiġāz i den periode, han beskæftiger sig med. For det første var Šāfi'ī eksponent for en »pressure-group« af iraqensiske traditionister, der i en alvorlig brydningsperiode ønskede og i det lange løb også havde held til at påtvinge Islam strengt formalistiske retsregler, der næppe altid havde altfor meget med virkeligheden at gøre. For det andet er as-Šāfi'ī — skønt elev af Mālik b. Anas (d. 795), grundlæggeren af den hiġāzensiske retslære — ikke specielt hiġāzensisk orienteret. På den anden side arbejdede både Mālik b. Anas og Šāfi'ī i en periode, der udmærker sig ved sine voldsomme brydninger; navnlig Šāfi'ī bærer æren eller om man vil: ansvaret for at den formelle traditionalisme udformes under forbitrede kampe dels mod de omfattende forfalskninger, der fandt sted, dels mod den herskende, teologiske rationalisme, der bestred traditionalismens berettigelse per se. Kriterierne for en sikker bestemmelse af denne kodifikationsproces og de kritiske vanskeligheder, der er knyttet hertil, synes imidlertid nogenlunde afklaret gennem den belgiske orientalist *Joseph Schachts* grundlæggende studier², som forfatteren i høj grad støtter sig til, og som utvivlsomt gør det muligt at trænge langt dybere ind i det islamiske samfunds tilblivelsesproces..

Men herudover kunde forfatteren både til kontrol og for at trænge bagom den sene tradition, der ofte er blevet til som kommentar til koranens dunkle tekst, utvivlsomt med fordel have inddraget de ikke ubetydelige reflekser af mekkansk handelsterminologi, som forekommer i koranen³. Omvendt vil sikkert først en bearbejdelse af det uhyre traditionsmateriale, der foreligger i de klassiske, biografisk-historiske samleværker — f. eks. b. Sa'd's (d. 845) og Balāduri's (d. 892) — om den ældste tids fremtrædende personers færden kunne give et nogenlunde troværdigt billede af tidens handelsaktivitet og handelsregler. En undersøgelse af denne art vilde man dog næppe med rimelighed kunne forlange af en enkeltmand; den vilde kræve års arbejde med materiale, der omfatter måske 10.000 personer. Endelig vil formodentlig arkæologiske studier, når sådanne med tiden fore-

¹ Se herom ndfr. s. 687.

² Jfr. *Historisk Tidsskrift* 11. r. V (1957-59), 146 ff. og 156 f.

³ Her kunde forf. have støttet sig til C. C. Torrey: *The Commercial-Theological Terms in the Koran*. (Leiden 1892).

ligger, kunne kaste lys over mange forhold, handelsruter, varetyper etc.

Bogens hovedindsats og hovedfortjeneste ligger i de dybtgående, juridiske analyser af hovedbegreberne i handelsretten: Retten til option uden speciel motivering inden transaktionens fuldbyrdelse (*hiyār al-mājlis*), det indbyrdes forhold mellem ydelse og betaling (*ribā*-reglerne) og endelig forholdet mellem de to ydelsers materielle karakter (*bay' sifah* og *bay' ayn*). Den afgørende vægt lægges på juristernes diskussion af disse begreber, og dr. Andersens undersøgelser vidner om stor fortrolighed med disse tekster, ofte parret med betydelig skarpsindighed. Derimod savnes en samlet karakteristik eller en sammenfatning af de hiġāzensiske handelssædvaner, forfatteren uddrager af sine studier. Klarest sammendrager dr. Andersen sit hovedresultat side 125 (i det engelske résumé), hvor det hedder, at »indholdet af de regler og de overensstemmelser, der bestod mellem de retslærde, synes at vise, at vi står overfor gamle handelssædvaner, sikkert af lokal oprindelse, hvis virkelige mening er tabt for historien«.

Det er hævet over enhver tvivl, at handelsreglerne i deres oprindelse bygger på lokale impulser, men på den anden side forekommer det mig mere tvivlsomt, om Hiġāz i den periode, forfatteren opererer med, lader sig behandle som en isoleret enhed. For det første vidner både profetens og retslærens *ribā*-forbud i dets mest omfattende betydning af forbud mod økonomisk profit uden modydelse eller udskydelse af betalingsterminen uden godtgørelse om handelsaktivitet af mere end blot lokal rækkevidde. Hertil kan føjes, at vi her står overfor et begreb, der — uanset om det er af romerretligt eller jødisk oprindelse — må være af fremmed herkomst. For det andet røber juristernes subtile diskussioner af betalingsmidlernes og specielt ædelmetallernes karakter en bredere horisont. Forbudene mod udveksling af guld mod guld eller sølv mod sølv har i denne forbindelse næppe større praktisk interesse, hvorimod den nøje regulering af udvekslingen af guld mod sølv eller omvendt, hvadenten det sker i forbindelse med udsættelse af betalingen, med regulær profit ved en transaktion eller på anden måde, er af større betydning, hvad forfatteren selv iøvrigt er inde på. Normalt skal ædelmetallernes værdi afgøres efter deres vægt, men araberne synes på den anden side heller ikke at have været ubekendte med, at forholdet mellem umøntet og møntet ædelmetal skabte en margin, der naturligvis også omfattes af disse regler, som utvivlsomt har været vanskelige at kontrollere, men som i hvert fald

næppe vidner om helt primitiv eller lokalt begrænset handel (jfr. s. 55 note 3 og s. 64 med note 2). Selvom jeg således er enig med dr. Andersen i at mange af disse sædvaner i deres oprindelse er af lokal betydning, vil jeg dog mene, at det vil være historisk rigtigt ikke at isolere den vestarabiske handel i for høj grad¹. Denne antagelse kan imidlertid også underbygges på anden måde.

II

Bogens historiske aspekt uddybes ved at forfatteren — inspireret af professor *Johs. Pedersens* analyser af pagtsbegrebet i Islam og i Israel — utvivlsomt rigtigt betoner slægtsbåndenes grundlæggende betydning for det arabiske beduinsamfund. Tilknytningen til stammen og stammesolidariteten var de eneste midler, der kunde sikre den enkelte personlig beskyttelse og retssikkerhed i et samfund, der på det nærmeste fuldstændigt savnede statslig organisation. Med udgangspunkt i nogle citater fra b. Hišåms profetbiografi (9. årh.) dokumenterer dr. Andersen på overbevisende måde, at profetens brud med sine bysfæller ikke som ofte antaget skyldtes mekkanernes frygt for at miste det økonomiske udbytte af de årlige markeder ved byen i forbindelse med kultfesten. Forklaringen er snarere, at det toneangivende aristokrati i byen har følt stammestrukturen, der bar deres samfund, truet af en forkynder, der ikke blot var monotheistisk, men også individualistisk og altså gik på tværs af stammeskellene.

Desværre undlader dr. Andersen at tage stilling til den nyeste profetforsknings resultater, in casu til den engelske orientalist *Wm. Montgomery Watts* biografi fra 1953—56². Watts' bog er i høj grad ensidig ved sin overeksponering af de sociale aspekter af Muhammeds forkyndelse, men han har dog kunnet dokumentere, at Muhammeds tilhængere, ikke som hidtil antaget, har været rekruteret blandt småkårsfolk og tjenestefolk, men først og fremmest fra aristokratiets yngre medlemmer og af mennesker, der af den ene eller den anden grund savnede den retsbeskyttelse, tilknytningen til stammen bød det. Dette resultat underbygger jo på afgørende måde forfatterens forklaring af bruddet, og det vilde — om de havde være udnyttet — have givet den langt større rækkevidde end den har fået. Farerne ved bruddet af stammestrukturen bliver jo nemlig derved langt mere iøjnefaldende.

¹ Jfr. dog G.-H. Bousquet i *Hesperis* 1954, 233 ff., der ligeledes advarer mod at overdrive betydningen af den mekkanske handel.

² Jfr. *Hist. Tidsskr.* loc. cit., 149 ff.

Heraf følger imidlertid også, at jeg vanskeligt kan tilslutte mig forfatteren, når han (s. 13, jfr. s. 115) hævder, at Muhammed først ved grundlæggelsen af sit teokratiske samfund i Medina er blevet statsmand i modsætning til den visionære dommedagsforkynder i Mekka. Hans forkyndelse må allerede i den mekkanske periode have udviklet sig til et politisk anliggende¹. Og at denne forvandringsproces ikke har været uden betydning for byen vil måske bedst fremgå af en betragtning af dens placering i datidens internationale samkvem. Den arabiske halvø har nemlig efter alt, hvad vi ved ikke henligget som politisk vakuum under de forbitrede opgør mellem Byzans og Sassanideriget i det 6. og 7. århundrede². Handelsvejene fra Østen gennem Sydarabien til Middelhavet — først og fremmest med kostbare, men lidet voluminøse luksusartikler — undgik vejen over Persien og måske også handelsrestriktionerne ved Eufratgrænsen ved at foretrække denne rute. Det lå derfor i begge stormagternes indlysende interesse at sikre, respektive spærre denne rute ved indgreb i Sydarabien, der fra begyndelsen af det 6. århundrede var underkastet vekslende abbyssinsk (byzantinsk inspireret) og persisk besættelse og religiøs infiltration fra begge sider. Indirekte synes disse stormagtskampe at bære ansvaret for den sydarabiske kulturs forfald og for at sydarabernes plads som formidlere af karavanehandelen nordpå blev overtaget af Mekka, en by der ikke har naturlige eksistensbetingelser; kun i kraft af sin aktivhandel og sine årlige markeder i forbindelse med kultfesten voksede den i det 6. århundrede op til en velstående købmandsrepublik af international betydning under ledelse af Qurayš-stammen. Det sikreste vidnesbyrd om byens betydning finder vi i, at abyssinerne — påny antagelig tilskyndet af byzantinerne — omkring 560 forsøger at bemægtige sig byen for at sikre kontrollen over karavaneruterne fra Sydarabien til Middelhavet. Mekkas placering udbygges ved kontakter med beduinstammerne langs karavanevejene, forbindelser, der førte til et — omend løst organiseret — stammeforbund omkring Mekka, og som først trues af Muhammeds raids fra Medina. Omvendt må disse forbindelser også antages at have haft betydning i vareformidlingen, ligesom beduinerne ad disse kanaler må have erhvervet importvarer.

¹ Også denne udvikling afspejles i koranterminologien. Medens Muhammed i de ældre koranpassager henvender sig til sin *qawm*, sin stamme, dukker betegnelsen *ummah*, menighed efterhånden op for at blive den normale efter udvandringen i 622.

² For det flg. G. Levi della Vida: *Preislamic Arabia* i N. A. Faris: *The Arab Heritage*. (1946), 25 ff., der giver den bedste eksisterende oversigt. En samlet redegørelse for de her omtalte handelsforhold findes der dog ikke.

Holdbarheden af denne handelspolitiske placering forudsatte imidlertid, at mekkanerne måtte balancere mellem modstridende stormagtsinteresser. Der var i byen tradition for nær kontakt med Byzans, og en fraktion af Qurayš — 'Abd Šams — synes at have haft interesser at varetage i Syrien, noget der formodentlig også forklarer, at ummayyaderne, der tilhørte denne gruppe, så hurtigt sætter sig fast her efter erobringen. På tilsvarende måde synes den anden hovedgruppe af Qurayš, Banū Mahzūm at have haft specielle interesser i Yemen. Montgomery Watt har uden at drage de handelsmæssige konsekvenser imidlertid kunnet vise, at de to grupper må have fundet en *modus vivendi* kort inden Muhammeds optræden, ganske simpelt fordi balancepolitikken gjorde det til en livsbetingelse for byen¹. På den anden side savnede bystyret udøvende myndighed og kunde kun gennemtvinge sin vilje ved økonomisk pres og boycott. Og det er jo netop dette middel, det griber til mod profeten. Det er i denne forbindelse ikke uden betydning, at Muhammed selv minder sine modstandere om det abyssinske angreb omkring 560 og et andet sted hentyder til det byzantinsk-persiske opgør, der netop i årene mellem 610 og 620 truede med Byzans' udslettelse².

De handelspolitiske aspekter har naturligvis ikke været eneafgørende i mekkanernes forbitrede kamp mod den pludselige trussel mod stammesamfundets stabilitet, som Muhammeds optræden repræsenterede. Det er givet, at de vanskeligt har kunnet forlige sig med at se grundlaget under deres nedarvede, religiøse forestillinger smuldre bort, at det måtte berøre dem pinligt, at profeten så kategorisk henviste dem selv og deres forfædre til evig fortabelse. Det springende punkt er og bliver imidlertid, at de har følt hans forkyndelse og rekrutteringen af hans tilhængere som en trussel mod byens trivsel. Set i denne sammenhæng får dr. Andersens resultat således langt større rækkevidde end i bogen, også for forståelsen af handelssædvanerne i Hiğāz i første halvdel af det 7. århundrede.

Et par år efter at Persien i 628 definitivt var brudt sammen for kejser Heraclios' generalangreb og var blevet lammet af indre kaos, udsonede mekkanerne under ledelse af ummayyaderne sig med Muhammed. Om der består nogensomhelst forbindelse mellem de to begivenheder ved vi ikke, og det er næppe umiddelbart sandsynligt. Men vi ved med sikkerhed, at både profeten og de første kaliffer har lagt afgørende vægt på at skabe et tåle-

¹ Jfr. Wm. M. Watt: Muhammad at Mecca. (Oxford 1953), 4 ff.

² Koranen, sure CV og XXX, 1—4.

ligt forhold til det mekkanske aristokrati¹. Med sikkerhed ved vi tillige, at den senere ummayyadekalif Mu'āwiyah b. Abī Syfyān hurtigt konsoliderede sin slægts position i Syrien², og at også fremtrædende profetfæller har været engageret i handelsforetagender af større dimensioner i Iraq³. Endnu i slutningen af det 7. århundrede kender vi eksempler på, at prominente medinensere intet diskriminerende har fundet i selv at deltage i handelstransaktioner i Iraq og Persien⁴, og blandt disse optræder kuriøst nok også en af »Medinas syv lærde«, b. al-Musayyab, hvis standpunkt, dr. Andersen et enkelt sted (s. 47 f.) diskuterer. Tilsammen vidner alle disse træk om, at erobringerne har været en kilde til velstand for Mekka og Medina i det første århundrede af Islams beståen, og at næppe nogen i de toneangivende kredse har fundet dette anstødeligt.

Går vi derimod frem til en lidt senere periode, har situationen imidlertid ændret sig, for såvidt som vi kan iagttage den i den begyndende, juridiske debat. Hos den kufiske jurist aš-Šaybānī (d. 805) finder vi traditioner, der lader kalifen 'Umar I (634—44) »foretrække at dø i sin kamelsaddel på handelsrejse fremfor at blive dræbt i hellig krig«; b. Sa'd (d. 845) lader på tilsvarende måde en af deltagerne i det afgørende slag mod perserne i 637 »foretrække at tjene en dirham ved handel fremfor ved sold for krigstjeneste«⁵. Efter al sandsynlighed er disse og mange lignende traditioner falske, men de afspejler ikke destomindre en dobbelt proces i det 8. århundrede, dels den teoretiske konflikt mellem aktiv deltagelse i handel og Islams etiske principper, dels den begyndende assimilering af det arabiske militæraristokrati i de erobrede områder, først og fremmest i de østlige provinser. Navnlig den første proces har en vis interesse her, fordi den indirekte røber, at der i det 8. århundredes slutning har fundet en juridisk debat sted, om muhammedanere uden at kompromittere sig kunde deltage i handel, og herfra er der en tydelig forbindelse til den juridiske læredannelse hos Mālik b. Anas og aš-Šāfil'īs.

Det kan således dokumenteres, at araberne selv har deltaget aktivt i handelstransaktioner og har draget fordel af erobringerne

¹ Jfr. F. Buhl: Muhammeds liv. (Kbh. 1903), 305, 310; samme: Ali som prætent og kalif (Kbh. 1921), 12.

² Se Acta Orientalia XXIII (Kbh. 1959), 158 f.

³ Se f. eks. om Talhah og az-Zubayr, lederne af den første revolte mod Ali i 656, enkelthederne hos L. Caetani: Annali dell' Islam IX (Milano 1926), 386 ff., 415 ff.

⁴ S. D. Goitein: The Rise of the Near-Eastern Bourgeoisie in Early Islamic Times. (Cahiers d'Histoire mondiale III, Paris 1956—57), 594 ff.

⁵ Ibid., 587 f.

til økonomisk gevinst under det ældre kalifat. Denne aktivitet har på dette tidspunkt næppe været noget nyt, men fortsætter snarest de traditioner, der var velkendte i det hiġāzesiske samfund allerede forinden Muhammeds optræden, hvorved vi påny får bekræftet antagelsen af, at Hiġāz i det 7. århundrede ikke lader sig betragte som noget isoleret fænomen. De kommentarer, der således i det foregående er knyttet til dr. Andersens undersøgelser, har således været af rent historisk karakter, et forsøg på at placere Hiġāz handelsmæssigt i den periode, bogen beskæftiger sig med, og såvidt vor viden rækker på nuværende tidspunkt. Dr. Andersens studier har deres tyngdepunkt og højeste fortjenester i den dybtgående, juridiske analyse og bestemmelsen af handelsbegrebernes formelle indhold. Højest fortjenstfuld er også den nuancerede forståelse af Muhammeds brud med Mekka. Bogen giver derfor værdifulde bidrag, der kun kan modtages med taknemmelighed også af den historiske forskning.

E. Ladewig Petersen
